

РИТОРИКА КРИЗИ У СУЧАСНОМУ НІМЕЦЬКОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОМУ ДИСКУРСІ

Розглянуто проблеми сучасного німецького літературознавства у зв'язку із теоретичними дебатами, викликаними кризовим станом науки про літературу. У центрі уваги дослідження такі симптоми кризи: надмірна “науковість” літературознавства, зумовлена “плюралізмом методів”, втрата предмета, нівелювання суб'єкта, мова літературознавства як “спроба пристосування”. Окреслені також деякі перспективи виходу із кризи.

Ключові слова: криза літературознавства, надмірна “науковість”, “плюралізм методів”, втрата суб'єкта та об'єкта.

Розмова про кризу легітимності гуманітарних наук належить сьогодні майже до доброго тону. У цьому контексті проблеми німецького літературознавства великою мірою зумовлені загальним станом сучасної германістики, яка, за визначенням А. Ассманн, знаходиться під враженням посттравматичного літературного канону, а “без любові та запалу до свого предмета не може вижити жоден фах... Любові й захоплення, однак, бракує і так не може тривати довго” [3, с.26]. Сучасну кризу германістики, своєю чергою, конкретизують як кризу літературознавства в очікуванні, що в кінцевому результаті так звана трендгерманістика (К. Бріглеб) все ж повернеться до того предмету, який їй взагалі легітимне – до літератури.

Аналізуючи “одіссею” сучасних літературних теорій, М. Зубрицька окреслює еволюцію літературно-критичної думки ХХ ст. метафорою П. Рікера про “вбивство тексту”, суть якої полягає в тому, що результатом об'єктивного дослідження тексту є те, що ми працюємо з “трупом” [1, с.125].

Відтак, у багатьох літературознавчих дослідженнях, звернених до самого фаху, останнім часом доволі часто звучить риторичне запитання “Навіщо літературознавство?” У прагненні наблизитися до стану речей У. Грайнер іронічно відповідає, що кризи літературознавства не існує, бо не існує самої германістики. “Вона розчинилася у всякого роду паралельних акціях і була захоплена різними швидкозмінними рухами. Вона деконструювала тексти, аж доки не щез будь-який зміст, вона розшифровувала політичне послання, аж доки не звела до нуля естетичну додаткову вартість, а коли це минулося, коли вона поясненнями занастала свій предмет і поховала його під тисячею й однією дисертаціями, вона емігрувала в культурологію, знайшла пристановище в компаративістиці й забезпечила себе політичними симпатіями, займаючись науками про комунікацію та засоби масової

інформації, запропонувавши уроки з творчості, досліджуючи проблеми жінок, аналізуючи фільми і користуючись комп'ютером. Тоді й померла Блакитна квітка”, – констатує У. Грайнер [6, с.45]. Відтак, до симптомів кризи відносять надмірну “науковість” літературознавства, викликану великою кількістю інтерпретаційних підходів до літератури, наслідком чого є його “непрозорість”, втрата комплексності, ускладнення відносин із предметом, нівелювання суб’єкта. “Надзвичайно захопливий, гідний привітання, вибухоподібний розвиток можливостей надавати значення привів до втрати орієнтування”, – заявляє в своєму дослідженні “Навіщо літературна теорія?” Ш. Нойгаус [13, с.310]. Укорінена ця ситуація великою мірою в загальних процесах соціально-історичного та культурного розвитку Німеччини, в ході якого літературознавство, відіграючи важливу роль, поступово втратило свою самобутність. У цьому відношенні Г. Арнтцен характеризує мову літературознавства як “спробу пристосування” [2, с.65]. Уже Вільгельм Шерер, зазначає дослідник, у праці “До історії німецької мови” (1868) говорить про специфічне в літературознавстві, яке можна зустріти лише в риторичній змові нового наукового універсуму за допомогою метафорики, яка анонсує добровільне підпорядкування і літератури, і літературознавства “духові часу”: “та сама влада [яка, власне, сприяла технічному й промислового прогресові] управляє й нашим духовним життям: вона викорінює догми, переструктурує науки, накладає свій відбиток на поезію. Природознавство просувається як тріумфатор на колісниці переможця, до якої ми всі прикуті” [14, с.23]. На жаль, літературознавство не задовільнилося лише пристосуванням до близької йому провідної науки, воно саме презентувало себе як секундарну науку: “а саме, як просте відгалуження зміненої історичної науки, разом з якою воно пишається підпорядкуванням тій владі фактичного, яка має пізнавальні відповідності у природничих науках. Щонайпізніше з часу Шерера літературознавство стало підлягати дресируванню. Але не виключно тому, і навіть не передусім тому, що воно – як, власне, й всі гуманітарні науки того часу – набуло націоналістичної тенденції, а саме тому, що воно дозволило формувати власну свідомість зовні, і в тому, що таке наука, і також у тому, як слід визначати літературу, тому що воно дозволило дефініювати себе іншим” [2, с.70-71]. Ще задовго до того, як *політична влада* вирішила, як має виглядати наукове дослідження літератури, літературознавство підкорилося *науковій владі* епохи в тому, яким пізнавальним інтенціям воно мало слідувати. До того ж, вважає Г. Арнтцен, структура добровільно акцептованого визнання чужого як вирішального при легітимації літературознавства як науки до цього часу суттєво не змінилася. І хоча так звана іманентна інтерпретація, навіть будучи залежною від феноменології та естетично орієнтованого мистецтвознавства, підготувала ґрунт для самовизначення, з 60-х рр. пристосування німецького літературознавства як вираз наукової потреби у визнанні став особливо очевидним. Соціологія й соціальна історія, психологія та психоаналіз постачають основні положення для саморозуміння та інтенсифікації

досліджень, так само, як і лінгвістика та наука про комунікацію. Суттєвим залишається й традиційне формулювання літературознавчої науки філософією та філософськими напрямками. Цю надмірну “науковість” літературознавства пояснюють як пристосування науки про літературу до термінологічного апарату інших наук, що суттєво пришвидшило процес відчуження поміж літературознавством і літературою. Наслідком стали свого роду “суміші”, які поєднують інтерпретації художніх текстів із історією ідей, соціальною історією, теорією систем, дискурсивним аналізом, гендерними штудіями, теорією поля, роздумами про структуру жіночності, маскулінізму та ідентичності взагалі. У практиці застосування цих та інших методів виділяють три перспективи: продуктивна позиція, з погляду якої запропоновану широку пропозицію підходів до художнього тексту оцінюють як збагачення, при цьому, незважаючи на всю методологічну різноманітність, зберігається можливість без проблем ідентифікувати саму літературу; інша позиція демонструє досвід, коли текст відсунуто на периферію, а замість нього в центрі уваги опиняються окремі можливості інтерпретації; згідно з третьою позицією, не можна розпізнати ані тексту, ані підходів до нього, натомість основну роль відіграє сама втрата здатності орієнтування як важлива негативна ознака літературознавства. Останньому особливо сприяє децентралізація поняття “літературного тексту”. Художньою ілюстрацією такої ситуації є одне з оповідань про пана Койнера Б. Брехта “Форма і зміст”, в якому пан Койнер розповідає про те, як він за дорученням садівника старанно намагався надати лавровому деревцю форми кулі, так що в кінцевому результаті садівник заледве розпізнав кулю, проте зовсім не побачив лаврового дерева [див.: 5].

У цьому контексті особливе занепокоєння викликають видозмінені відносини поміж літературознавством та його безпосереднім предметом дослідження – літературою. Констатуючи переважання теорії над окремими художніми феноменами, провідні німецькі літературознавці виділяють такі проблеми: “Германістика повністю засвідчила, що вона може існувати без літератури” (Г. Кьопф) [див.: 7]; “Літературознавство успішно намагається уникати свого предмета” (А. Мушг) [див.: 12]; “Науковий ідеал вимагає через предмет абстрагування від будь-якого особистого збентеження. Однак, оскільки літературні (художні) тексти саме його й мають на меті, науковий дослідник через дивну перверсію ситуації повинен відмовитися саме від того, про що, власне, йдеться” (К. Г. Шпіннер) [16, с.124], “А чи не знаходиться літературознавство в дилемі підкоритися системі соціалізації наукового мисленнєвого стилю і тим самим зрадити своєму далеко не досконалому і так невідбадьорливо не здатному до вдосконалення предмету, а чи все ж стати на його бік і тим самим, згідно з пануючими уявленнями, дискваліфікувати себе як науковця” (Л. Кройтцер) [8, с.10], “Наука про літературу, відповідно, є наукою, яка рекламує літературу, уявляючи себе зміненою під впливом літератури й здатною до змін” (Л. Кройтцер) [8, с.11]. Кричущим у цих висловлюваннях є відчуження між літературознавством та літературою,

позбавлений суб'єкта науковий дискурс, невідповідність сучасної науки про літературу художній та естетичній суті літератури, замикання літературознавства на самому собі, суттєва відмінність або й абсолютна розбіжність між науковим і художнім прочитанням тексту. “У справі з літературним предметом ідеться не лише про критику, аналіз і діагноз. Щось терапевтичне у ньому не має повністю поринути в забуття”, – сподівається В. Мюллер-Зайдель [11, с.526]. Наука, предметом дослідження якої є художні твори, мусить усвідомлювати відповідальність стосовно посередницьких претензій та можливостей впливу свого предмета, щодо особливого, властивого лише літературі й лише в ній збереженого знання, щодо суб'єктивності окремого індивіда як такої інстанції, до якої спрямована література. При цьому найсуттєвішим закликком є повернення до притаманного літературі художнього пізнання дійсності. “Наполягання на математичному, інформативно-теоретичному, структуралістському та інших “точних” методах, може стати ознакою того, що ми пройдемо точно повз справжній твір та його зміст”, – застерігає Н. Мекленбург [10, с.48]. Те ж саме має на увазі і Г. Маттенклотт, зазначаючи, що: “Естетична компетентність гуманітарних наук сьогодні настільки незначна, як і їх моральний авторитет. Причиною цього є нібито невідворотна експропріація їх предметів дисциплінами, які начебто є переконливішими та значно менше сумнівними щодо їх наукових претензій... Те, що може сказати кожен вид мистецтва окремо й усі разом, видається в цілому й зокрема краще збереженим у позитивних науках” [9, с.353]. Вагомим у цьому висловлюванні є звернення уваги на те, що й мистецтво має що сказати. Критикуючи у відносинах літературознавства та його предмета “видимість близькості”, “невідданість справі”, “ворожість щодо літератури”, літературознавці залучають у гру масштаби, які не є в першу чергу науково-іманентними, зате стосуються літератури та суб'єкта.

Такого роду критичні позиції можна знову ж унаочнити компетентністю художньої практики: мюнхенський комічний актор Карл Валентін – один із роду метафізичних клоунів – якимось грав таку сцену: завісу піднімають, на сцені темно, за винятком світлових кеглів вуличного ліхтаря. Валентін, довге обличчя якого стурбовано зморщене, ходить по колу і, здається, щось зневірено шукає. Виходить поліцейський і запитує: “Що Ви загубили?” – “Ключі.” Поліцейський допомагає шукати, вони нічого не знаходять. Через якусь мить він знову запитує: “Ви впевнені, що Ви їх загубили саме тут?” – “Ні”, – відповідає Валентін і показує в темний кут сцени, – “Там”. “Так, але чому ж шукаєте тут? – “Там немає світла!” [цит. за: 17, с.155]. Завдяки мисленню моделями, правилами, типами, загальними поняттями із фаху витіснені ті основи, які замість теоретичної рефлексії опираються на естетичний досвід. Відтак, літературознавство повинне більшою мірою орієнтуватися на суть і можливості впливу свого предмета, аніж дозволяти керувати собою далеким від літератури науковим парадигмам.

У цьому сенсі цікавою є сучасна практика, до якої особливо часто вдаються засоби масової інформації, залучаючи до інтепретації власної творчості та літературного процесу самих авторів. При цьому слід зазначити, що випадків звернення письменників при написанні ними творів до теоретиків літератури відомо зовсім не багато (прикладом є співпаця з приводу “Зустрічі в Тельгте” Гюнтера Грасса й Альбрехта Шьоне). Здебільшого художній та естетичний досвід, а також заснована на естетичній грі аргументація авторів переконують і є вагомішими, ніж наукові коментарі літературознавців із цього приводу.

І все ж у сучасних дебатах про кризу теорії, зазначає Ш. Нойгауз, найчастіше йдеться про центральне поняття “плюралізму методів”, яке, як чарівне слово, діагностує захворювання й називає необхідні ліки, однак, до цього часу немає однастайності щодо того, як їх застосовувати. Та однозначно шкідливою є загальна риторика кризи, яка загостреними заявами, як, наприклад, прогноз “Європа без германістики”, не робить фаху жодної послуги. “Навіть тоді, коли критичні статті розуміють як симптом, а не як діагноз кризи, слід враховувати, що те, що справи германістики не такі добрі, якими могли б бути, залежить від зовсім різних контекстів. Висловлюючись більш теоретично: якщо вірне твердження Ліотара про те, що “легітимність може з’явитися тільки з її мовної практики та її комунікативних інтеракцій”, то в такому разі йдеться про невдалу комунікативну інтеракцію поміж літературознавством та громадськістю, в якому б то не було вимірі” [13, с.317]. У цьому полягає, з погляду дослідника, головна причина існуючої кризи літературознавства, яку він пропонує долати не усуненням плюралізму методів, а віднайденням спільної мети. Для аргументації своєї позиції Ш. Нойгауз звертається до праці Р. Барта “Критика та правда” (1966), узагальнюючи: для Р. Барта висновки щодо мови і тим самим щодо інтерпретації є нічим іншим, як результатом певного вибору; об’єктивність критика залежить не від вибору кодексу, а від суворості, з якою він застосовує вибрану ним модель до твору; мова інтерпретації зрозуміла настільки, наскільки вона загальноприйнята; завданням літературознавства є дослідження варіантів значень, закладених у творах, і таких, які до певної міри на них можна накладати. Теорія відкритості тлумачення літературного твору Р. Барта, з погляду німецького дослідника, засвідчує так необхідний зв’язок літературознавства та літератури. Тому Ш. Нойгауз закликає використати плюралізм як шанс: “читати тексти так, щоб вони наштовхували на роздуми про прочитане і те, що лежить за його межами. У цьому сенсі літературознавство також є літературною теорією, на відміну від абсолютно ідентифікуючої рецепції літератури” [13, с.322]. Досягнення літературних і теоретичних текстів слід розглядати як такі, що виходять за межі своїх вузьких фахових рамок. Відповідно й літературознавство не має репрезентувати певний сталий фонд рішень, а покликане пропонувати перспективи для подальших роздумів.

Попри значну кількість метарівнів, які, можливо, надто часто зустрічаються в німецькому літературознавчому дискурсі, попри надмірну “науковість” фаху у вигляді “плюралізму методів”, попри популяризацію літературознавства й використання його засобами масової інформації як важеля для маніпулювання полем літератури, наука про літературу, саме завдяки специфіці предмета її дослідження – літературі, володіє здатністю до саморегулювання. Відтак, роздуми з приводу її легітимності і є безпосереднім її визнанням. Із цієї перспективи оптимістично звучить думка германіста Д. Борхмасера: “Предметом літературознавства є й залишиться література. Її “естетичний дохід” безмежний, як і її багатозначність, яка забезпечує кожному поколінню власний спосіб прочитання. Творчість незруйновна. Звичайно, літературознавство не можна обмежити лише літературою, але любов до слова залишається в центрі” [6, с.45]. Не менш важливим при цьому є також задоволення від тексту.

1. *Зубрицька М.* А тепер куди? – одісея сучасних літературознавчих теорій // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Випуск 33: Теорія літератури та порівняльне літературознавство. – Частина 1. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2004. – С. 121-128.
2. *Arntzen H.* Die Sprache der Literaturwissenschaft als Anpassungsversuch // Wozu Literaturwissenschaft?: Kritik und Perspektiven / Griesheimer F., Prinz A. – Tübingen: Francke, 1992. – S. 65-79.
3. *Assmann A.* Einführung des kulturellen Gedächtnisses // Frankfurter Rundschau. – Nr. 94 vom 23. April 2002. – S. 26.
4. *Barthes R.* Kritik und Wahrheit. – Frankfurt a. M., 1967.
5. *Brecht B.* Geschichten von Herrn Keuner // Brecht B. Gesammelte Werke 12. – Prosa 2. – Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1967.
6. *Greiner U.* Die Krise der Germanistik – vorbei // Die Zeit. – № 14, 1997. – S. 45.
7. *Köpf G.* „Die Preisfrage: Hat Literatur Kritik nötig? // FAZ, 21.11.1987.
8. *Kreutzer L.* „Plumpe Gedanken über Literatur und eine Wissenschaft davon“ // Kreuzer L. „Mein Gott Goethe. Essays“. – Reinbek, 1980. – S. 7-11.
9. *Mattenklott G.* „Kanon und Neugier“ // Wozu Literaturwissenschaft?: Kritik und Perspektiven / Griesheimer F., Prinz A. – Tübingen: Francke, 1992. – S. 353-365.
10. *Mecklenburg N.* Kritisches Interpretieren. Untersuchungen zur Theorie der Literaturkritik. – München, 1972.
11. *Müller-Seidel W.* „Die Erforschung der deutschen Literatur und ihre Leser“ // Jahrbuch der Deutschen Schillergesellschaft. – 26. Jg. (1985). – S. 512-526.
12. *Muschg A.* „Der Krieg ist vorbei“ // Die Zeit. – № 7, 1985.
13. *Neuhaus S.* Wozu Literaturtheorie? // Sprachkunst. – Jg. XXXVII, 2006. – 2. Halbband. – S. 309-323.
14. *Scherer W.* Die neue Generation // Methoden der deutschen Literaturwissenschaft. Eine Dokumentation // Žmegač V. Frankfurt a. M., 1971.
15. *Scherer W.* Zur Geschichte der deutschen Sprache // Materialien zur Ideologiegeschichte der deutschen Literaturwissenschaft. – Tübingen, 1973.

16. Spinner K. H. „Wissenschaftsgläubigkeit und Wirklichkeitsverlust in der Sprach- und Literaturwissenschaft // Wissenschaft und Wirklichkeit. – Göttingen, 1977. – S. 115-133.
17. Wozu Literaturwissenschaft?: Kritik und Perspektiven / Griesheimer F., Prinz A. – Tübingen: Francke, 1992.

In dem Beitrag werden Probleme der modernen germanistischen Literaturwissenschaft erörtert, die in den theoretischen Debatten um den Krisenzustand des Fachgebietes aufgeworfen wurden. Im Zentrum der Untersuchung stehen Symptome der Krise: zunehmende "Szientifizierung" der Literaturwissenschaft, bedingt durch den "Methodenpluralismus", Objektverlust, Subjektivieren, Sprache der Literaturwissenschaft als Anpassungsversuch. Es werden Perspektiven aufgezeigt, die aus der Krise führen können.

Schlüsselworte: *Krise der Literaturwissenschaft, "Szientifizierung", "Methodenpluralismus", Objektverlust, Subjektivieren.*

Summary

In this article problems of the contemporary German science of literature will be discussed, which has been thrown up in theoretical debates about state of crisis of this subject. Center of the investigation has been symptoms of this crisis: increase of "Szientifizierung" of literature science, determined by "pluralism of methods", loss of objects, leveling of subjects, language of literature science as an effort of adaptation. Perspectives will be presented which can lead out of this crisis.

Key words: crisis of literature science, "Szientifizierung", "pluralism of methods", loss of objects, loss of subjects.

Стаття надійшла до редколегії 3.09.2007